

Орел Ю. В.

ЯНУШ КОРЧАК І ІСААК ЕЛІАСБЕРГ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЛИСТУВАННЯ

У статті представлено відомості про унікальну колекцію листів Януша Корчака, зокрема лист від голови Товариства опіки Домом Сиріт І. Еліасберга, що проливає світло на історію цього закладу та обставини перебування видатного польського педагога у Києві.

Ключові слова: Януш Корчак, педагогіка, війна, Дім Сиріт, Варшава.

Питання перебування Януша Корчака (Г. Гольдшміта) у Києві і його діяльність на ниві розбудови української педагогіки в роки Першої світової війни залишається актуальною для української історичної науки темою. Нові дослідження цієї проблеми стали можливі завдяки виявленню особистих документів видатного педагога в фондах Центрального державного історичного архіву України, Київ, [2]. Низка заходів, проведена в Україні з нагоди вшанування пам'яті Януша Корчака у 2012 р., і переклад українською мовою книги польської авторки Йоанни Ольчак-Ронікер [1] підтверджують інтерес до вивчення постаті видатного педагога.

В часи воєнних лихоліть, будучи лікарем військово-польового госпіталю, що перебував на території України, та під час перебування у Києві з літа 1917 р. по червень 1918 р. [3, с. 486–487], Януш Корчак написав книгу «Як любити дитину», яку було видано у 1919 р. видавничим товариством Варшави. Витоки надзвичайного гуманізму Януша Корчака варто шукати в усвідомленні жаків надзвичайно жорстокої війни і необхідності активного суспільного служіння для запобігання воєн в майбутньому. В хаосі війни серед незмірних щоденних страждань цивільних людей навколо з'являється бажання змінити світ на краще, постає література про те, як любити найбільш незахищеного нашого ближнього – дитину, що знаходиться в повній залежності від дорослої людини.

Справою життя для Г. Гольдшміта було створення засад сучасної педагогіки, праця над формулюванням основних принципів захисту прав дитини, над розбудовою Дому Сиріт на вулиці Крохмальній, 92 у Варшаві. У 1909 р. доктор Ісаак Еліасберг (1860–1929), який працював разом з молодим, але вже тоді надзвичайно популярним лікарем Г. Гольдшмітом у дитячій лікарні Берсонів і Бауманів у Варшаві, запропонував долучитися до роботи Товариства «Допомоги сиротам» [1, с. 168], що діяло від 1907 р. Відтоді Еліасберг і Гольдшміт

для втілення мети про створення гідних умов життя для дітей, що залишилися без батьківського піклування, починають активну кампанію зі збору коштів на будівництво нового дитячого будинку, оскільки умови, в яких перебував сиротинець, не були спеціально призначені для такої установи.

Благодійна діяльність була поширеним явищем у тогочасній Варшаві, що свідчить про високий економічний розвиток і усвідомлення суспільної відповідальності, яку накладає на особу володіння статком. Завдяки благодійним коштам Янушу Корчаку вдавалося організувати виїзди незаможних дітей з міст до літніх таборів. Так, у 1907 р. завдяки пожертвуванням благодійників вдалося вивести на оздоровлення з Варшави 8000 дітей у віці від 8 до 13 років у дитячі літні табори. Сам педагог високо цінував прагнення суспільства надати рівні можливості для відпочинку і розвитку усіх дітей: «Протягом останніх кількох десятирок років суспільного безсилля єдиним виходом прагнень, бажань і цілей була філантропія. Все, що повинна забезпечити розвинута економіка бюджетові держави чи міста, а саме школи, лікарні, притулки для неповнолітніх злочинців, допомога у надзвичайних ситуаціях, нічліжки, народні купальні, читальні тощо – все це хотіла організувати доброчинність» [1, с. 153].

У 1912 р. Януш Корчак став директором ново-збудованого дитячого будинку. Це був перший заклад від самого проекту будівництва, призначений стати інтернатом. У випуску «Ранкового кур'єру» («Kurjer Poranny») від 28 лютого 1913 р. (офіційне відкриття відбулося 27 лютого 1913 р.) описана ця передова для свого часу споруда: «Будинок займає частину ділянки № 92 на вулиці Крохмальній; він так збудований, що фасад орієнтований на південь, так само на цей бік направлені усі приміщення, у яких діти проводять більшу частину дня. Будинок має 4 поверхи: в підвалах розташовані господарчі приміщення; на першому поверсі – зал відпочинку, розрахований на 100 сиріт

і 200 дітей, які приходять на день; другий поверх займають швейна майстерня, клас з музеєм і дві кімнатки для т. зв. гуртків; на тому ж поверсі знаходиться ізолятор для хворих на заразні хвороби; на третьому поверсі знаходяться спальні» [4].

У цьому закладі Януш Корчак мав змогу реалізувати свої плани реформування принципів виховання. Великий вплив, однак, на формування позицій великого педагога мав досвід війни, яка неухильно наближалася. В серпні 1914 р. Г. Гольдшміта та І. Еліасберга було мобілізовано до лав медичної служби російської армії.

Важливими документами з історії Першої світової війни є листи її безпосередніх учасників. В українській історичній науці вже традиційним є залучення цього виду его-документів для досліджень, пов'язаних з вивченням Другої світової війни, але листів з часів Першої світової війни залишилося надзвичайно мало. Збереження колекції листів Януша Корчака є швидше щасливим випадком. Серед документів, які зберігаються в матеріалах ф. 2234 (Левенстам Людоміл (1887–1944) у Центральному державному історичному архіві України), знаходиться 14 листів, надісланих головою Товариства опіки Дому Сиріт Ісааком Еліасбергом, який був призваний до російської армії і проходив службу лікарем для доручень 126-го тилового евакуаційного пункту, до директора Дому Сиріт, який перебував на службі у військовому госпіталі як лікар 2-го лазарету 4-ї піхотної дивізії, Генрика Гольдшміта. У цій статті представлено один з листів І. Еліасберга до Г. Гольдшміта, в якому ще раз підкреслюється значення тієї подвижницької роботи, яку вони проводили у Варшаві. У листуванні солдат з далеких фронтів війни завжди важливим був зв'язок з мирним життям, для Еліасберга і Гольдшміта таким образом миру став Дім Сиріт у Варшаві. І в страшні воєнні роки вони не просто були думками на вулиці Крохмальній, 92, а пов'язували своє майбутнє повоєнне життя з розбудовою цього закладу, будували плани допомоги дітям, виховання нової людини, у чому вбачали своє покликання.

1916 р., січня 5(18). – Лист І. Еліасберга до Г. Гольдшміта.

Drogi i kochany kolego!

Wczoraj powróciłem z urlopu; kilka dni bawiłem w brata mego w lazarecie dywizyjnym, miałem zamiast pojechać do matki mojej starszki 87-letniej, ale czułem się niedobrze (wyczerpany, osłabiony) i dla tego udałem się do zakładu dla ozdrowieńców pod Moskwą. Zacząłem nabierać trochę sił – ponieważ jestem pechowcem zaziębiłem się tuż przed wyjazdem i przyjechałem tu z influencją.

Podczas mojej nieobecności dwa ważne nader mile listy i jedna pocztówka. Zbytecznym będzie dodać, że niezmiernie się ucieszyłem. Na chwilę jedną przeniosłem się do kochanej mojej rodziny, na posiedzenia nasze i na Krochmalną, do oazy naszej – do Domu Sierot. Ciężko mi na duszy okropnie, i mnie uratowała samotność i książki (Mark Aureliusz, Petrarka, Sofokles, Trubieckoj, Ko[...], etc.) Nauczyłem (dzięki filozofii) się cierpliwie znosić fizyczne i moralne cierpienia, ale nie umiem się śmiać i bawić. Może moje lata (55 1/2) winne są temu. Ale dosyć o mojej osobie.

Przed wyjazdem miałem przykre zajście z Berkmanem (віце-президент Товариства «Допомога для сиріт», 1907–1915) i Prosem. Przewidując jego nikczemny charakter i nieuczciwość zdecydowałem coüte qui coüte obrać innego wiceprezesa.

Dwa posiedzenia zabrał nam ten złodziej; zarówno Mongustern, jak i Berkman jednakową ilość głosów. Byłem zrozpaczony, ale ktoś poradził losowanie, na które to głosowanie zgodzili się kandydaci. Szkoda żeś nie był obecnym i nie mógł widzieć tej miny Berkmana, kiedy sekretarz oznajmił, że obranym został Morgustern. Skarbnika mamy nowego. Jest nim Dr. Józef Landau (польський хімік і громадський діяч) зięć Przeworskiego (польський видавець і книготорговець). Podczas krótkiego urzędowania okazał się bardzo rozumnym i gorliwym członkiem zarządu. Obiecał mi przed wyjazdem nie dać upaść Towarzystwu. Wybacz mi, że wygryzłem Berkmana i skooptowałem Landau, ale nie mogłem postąpić inaczej, bałem się o fundusze Towarzystwa i o los dzieci sierot. Jak widzisz, mój kochany, i ja miałem obawy, ale sądzę, że teraz za duże niebezpieczeństwo nie grozi; w przyszłości będziemy walczyć z ciemnotą, złodziejstwem, i ich przedstawicielami.

Zgoda i ściska was bardzo a bardzo serdecznie
Wasz Eliasberg.

Збоку на арк. 2 дописано: Pros zagroził prasą, ale przyparły do muru, cofnął się... [3, арк. 1–2 зв.]

Дорогий, любий друже!

Вчора повернувся з відпустки, кілька днів відпочивав у брата в дивізійному лазареті, замість того щоб поїхати до матері, 87-літньої старенької, як мав би, але почував себе недобре (виснаженим, ослабленим), і тому направився до закладу для одужуючих під Москвою. Почав набирати трохи сили – оскільки я нещасливець, застудився перед від'їздом і приїхав сюди (м. Сольці Псковської губернії. – О. Ю.) з грипом.

Під час моєї відсутності – два важливих і дуже милих листа і одна листівка. Зайвим буде додавати, що надзвичайно втішився. На одну хвилину перенісся до моєї любної родини, на наші збори і на Крохмальну. До нашої оази – до Дому Сиріт. Надзвичайно тяжко мені на душі, і врятувала мене самотність і книжки (Марк Аврелій, Петрарка, Софокл, Трубецький, Ко [...] та ін.). Навчився завдяки філософії терпляче витримувати фізичні і моральні страждання, але не вмю сміятися і відпочивати. Може, мої літа (50 з половиною) винні в тому. Але досить про мене.

Перед від'їздом мав прикру сутичку з Беркманом і Просом. Передбачаючи його нікчемний характер і непорядність, вирішив *coûte qui coûte* вибрати іншого віце-президента.

Два засідання відняв у нас той злодій, як Монгустерн, так і Беркман – однакова кількість голосів. Був у розпачі, але хтось порадив жереб, і на таке голосування погодилися кандидати. Шкода, що ти не був присутній і не бачив виразу обличчя Беркмана, коли секретар повідомив, що обрано Монгустерна. Маємо нового скарбника. Ним є д-р Йозеф Ландау, зять Пшеворського. Під час короткого управління виявився дуже розумним і старанним членом правління. Обіцяв мені перед від'їздом не допустити занепаду Товариства. Вибач, що витіснив Беркмана і залучив

Ландау, але не міг вчинити інакше, боявся за фонди Товариства і за долю дітей-сиріт. Як бачиш, мій любий, і я мав побоювання, але думаю, що зараз великої небезпеки немає; в майбутньому будемо воювати з темнотою, злочинністю і їх представниками.

Домовилися, і обнімаю Вас дуже сердечно.
Ваш Еліасберг.

Збоку на арк. 2 дописано: Прос погрожував пресою, але приперли його до стіни, відступив... [3, арк. 1–2 зв.].

Представлений лист є унікальним свідченням історії Першої світової війни. Він показує, як безцеремонно війна вдиралася в життя людей. Відомості, наведені в листі, важливі для дослідження історії Дому Сиріт та вивчення персоналій видатних громадських діячів початку ХХ ст. Г. Гольдшміта і І. Еліасберга. Для політичних лідерів тієї епохи Перша світова війна стала найбільш видатною подією в житті, але для Г. Гольдшміта і І. Еліасберга працею всього життя була допомога обездоленим дітям, створення передового дитячого будинку, Дому Сиріт, в якому дитина мала б можливість вільно розвиватися, навчатися, розраховувати на повагу, стати самостійною, відповідальною і щасливою людиною.

Список літератури

1. Ольчак-Ронікер Й. Януш Корчак. Сторінками біографії / Й. Ольчак-Ронікер ; пер. з польск. А. Павлишин. – К. : Дух і літера, 2012. – 496 с.
2. Орел Ю. Унікальна колекція листів Януша Корчака часів Першої світової війни в фондах ЦДІАК України /
3. Юрій Орел // Архіви України. – 2012. – № 4. – С. 137–149.
4. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 2234. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 1-2.
4. Kurier Poranny. Warszawa. – 1913. – 28.02.

I. Orel

JANUSZ KORCZAK AND IZAAK ELIASBERG IN WORLD WAR I: CORRESPONDENCE

The article presents information about unique collection of Janusz Korczak's letters, including a letter from the chairman of the Orphans' Home Society I. Eliasberg, which sheds light on the history of the Dom sierot in Warsaw and circumstances of Korczak's activity in Kiev.

Keywords: Janusz Korczak, pedagogy, war, Dom sierot, Wasrsaw.

Матеріал надійшов 01.03.2014